

Гносеологічні механізми управління розвитком правових систем

Стаття аналізує минулі, сучасні та майбутні тенденції впливу світоглядних орієнтацій на управління процесами розвитку нормативно – правових відносин. Розглядаються підходи до підвищення ролі інституту права у розбудові гуманістичного громадянського суспільства.

Ключові слова: *генеза права, правова система, правові механізми, управління розвитком нормативно – правових відносин.*

Статья анализирует прошлые, современные и будущие тенденции воздействия мировоззренческих ориентаций на управление процессами развития нормативно – правовых отношений. Рассматриваются подходы к повышению роли института права в построении гуманистического гражданского общества.

Ключевые слова: *генезис права, правовая система, правовые механизмы, управление развитием нормативно – правовых отношений.*

This article reveals the conformity to natural laws of the legal development of a society control mechanisms, antique, medieval society and the Renaissance, the New times, present and immediate future.

Change control mechanisms regulating the processes of regulatory - legal relations which reveals with the dynamics of development, quality different types of ideological orientations. They introduced a new concept of humanistic, creatologic and universologic control systems regulatory - legal mechanisms of management of social processes.

Key words: the genesis of the law, the legal system, legal mechanisms, control the development of normative - legal relations.

Актуальність проблеми дослідження обумовлена вкрай незадовільним станом та роллю інституту права в системі засобів управління процесами становлення, змін та подальшого розвитку людини, держави і суспільства. Головна проблема полягає у тому, що порізнені на протязі століть інтереси влади, капіталу і зусилля фахівців в галузі правознавства, суспільствознавства, державного управління і місцевого самоврядування не сприяли як визначеності предметної області права, так і посиленню практичного впливу юриспруденції на збалансованість та удосконалення діяльності адміністративних, законодавчих і виконавчих інститутів регулювання як суб'єкт – суб'єктних, так і об'єкт – об'єктних правовідносин. В силу цього характер розвитку сучасної юридичної теорії і практики, - як і багато століть тому, - нерідко визначають як архаїчні, догматичні, партійно – політичні, кланово – корпоративні, криміногенні, так і інші позанаукові та асоціальні за природою чинники.

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми свідчить про те, що головні причини подібних явищ полягають, на нашу думку, у штучному обмеженні уявлень про генезу розвитку права лише поняттями «натуралістичних», «легістських» (позитивістських), «біхевіористських», «лібертарних», «соціалістичних» та «демократичних» правових систем. Подібний підхід є наслідком як редукованої історії правознавства, так і недостатньої уваги до цієї проблеми. Не менш вагомою слід вважати також і відсутність зацікавленого та відповідального ставлення до дійсно концептуально спроможних та соціально перспективних правових підходів. Між тим

сучасні владні еліти мають розуміти, що шлях канонізації віджилих та позбавлених соціальних ідеалів нормативно – правових систем не просто призведе, а все більш прискорює вибухоподібний процес зміни правової культури суспільства.

Саме з метою запобігання подібним вкрай небезпечним явищам ми ставимо за мету визначити найбільш перспективні шляхи подальшого розвитку права як головного інструменту гармонізації відносин між людиною, державою і суспільством у процесах історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу.

Формування права як соціального інституту та феномену соціокультурного розвитку суспільства пройшло ряд закономірно упорядкованих етапів. Кожен з етапів розвитку суспільства обіймає цілу епоху представлену системою корелятивно пов'язаних між собою показників та критеріїв життєдіяльності суспільства. У ряду таких показників і критеріїв першочергова роль належить праву як базовій умові регуляції відносин між історичними, світоглядними, управлінськими, економічними, політичними, виробничими, освітніми та соціокультурними чинниками життєдіяльності суспільства. Разом з тим зміст, природа права та характер правозастосовчих норм у свою чергу регламентується певним рівнем розвитку суспільства і визначається образом життя населення. Саме завдяки природі правових процесів той або інший образ життя населення набуває конкретних форм прояву якісних та структурно – функціональних особливостей функціонування та розвитку суб'єктів буття. Так, в історії цивілізації добре відомо як властиве початковим етапам розвитку суспільства харизматичне за походженням право сили поступово змінювалось спочатку риторичним правом як мистецтвом змагання у красномовності, потім правом догматичним,

адміністративним та конституційним як принципово різними засобами вирішення проблем рівня та якості життя.

Кожен з історично сформованих типів права відігравав, відіграє і надалі відіграватиме вагомую роль у процесах регулювання відносин між суб'єктами буття. Звісна річ, що з часом роль того або іншого типу права змінюється від абсолютно домінуючого до рецесивного чи взагалі латентного. В філософії подібні механізми називають «зняттям» які принципово відрізняються від процесів знищення або зникнення. Виходячи з цього не слід забувати, що різні суб'єкти соціуму як носії права знаходяться на принципово різних стадіях, етапах і навіть рівнях розвитку, які нерідко надають в принципі знятим, латентним або рецесивним типам права роль визначально важливих чинників регулювання відносин між різними суб'єктами буття.

Не менш вагому роль відіграє генеза розвитку права в якості різноманітних механізмів формування принципово нових правових систем. Так, на зміну натуралістичному за природою праву з властивими йому анімальними нормами регулювання відносин на основі тваринного страху перед невідомим та незрозумілим приходить архаїчне право часів античності з властивими йому нормами регулювання звичаєвих відносин в системі аристократичних цінностей та ідеалів. Саме генеза натуралістичних та архаїчних правових відносин призвела до формування якісно нової системи догматичного за походженням і патріархального за суттю права у епоху середньовіччя. Ті ж самі гносеологічні механізми з одного боку загострюють властиві демократичній правовій системі протиріччя, а з іншого доводять до межі його можливості у розв'язанні актуальних проблем розвитку суспільства що призводить до становлення та

надзвичайно інтенсивного розвитку у лоні демократичної системи принципово нової, гуманістичної за своєю сутністю правової системи майбутнього. Розглянемо, однак, поняття, природу та механізми генези розвитку правових систем більш детально.

Історично першим формується *натуралістичне за природою і протосоціальне за сутністю право*. Поняття протосоціуму відкидає науково неспроможні уявлення про «первісне людське стадо», «праобщину» і розглядає початкові етапи формування суспільства як найбільш протяжну у історії епоху. У процесі формування протосоціум проходить стадії переходу від *архантропів* (п'ятикантропів, синантропів, атлантропів...) і *палеоантропів* (неандертальців, кроманьйонців) до «*Людини розумної*» і включає цілісну систему засобів пізнання, відтворення та подальшого фізичного, інтелектуального, культурного та духовного розвитку людства. У процесі формування протосоціуму можна виділити три якісно відмінні і різні за протяжністю етапи освоєння спочатку печерного способу життя, а з часом життя у підвалах, напівпідвальних приміщеннях та освоєнні одно, двох а інколи й багатоповерхових приміщень. Так, під час освоєння печер люди навчились створювати засоби захисту, полювання, риболовлі, землеробства з каменю, з дерев, з кісток або ж рогів тварин. Як процес створення, так і характер використання спочатку цих засобів, а потім і технологій використання вогню не тільки сприяв розвитку спілкування, а й використовував комунікативні засоби як перші кроки харизматичного упорядкування нормативно - правових відносин у процесі задоволення вітальних потреб та безпечного існування членів первинних соціальних спільнот. Домінувавший у ті часи анемічний світогляд сприяв диференціації діяльності в якій перші норми та критерії регуляції

відносин визначались страхом перед усім невідомим і тому незрозумілим що розглядалось як загроза, як таке що лякає і призводить до нестями. Отже переважне право на прийняття рішень мали ті, хто відрізнявся силою, мужністю, хоробрістю у подоланні загроз, страхіть та негараздів. Само ж право носило головним чином характер страху перед невідомим і тому може бути названо «анімальним».

Навчившись будувати землянки та використовувати створені природою безпечні приміщення наближені до поверхні люди протосоціуму навчились виготовляти більш складну зброю, гончарні вироби, вироби з металу, засоби пересування на великі відстані, облаштування побутової діяльності, виготовлення одягу, прикрас, засобів обрахування, фіксації подій та форм приручення тварин. Значно ускладнені форми діяльності сприяли заміні предметно – речових ознак права на уявні у образі сильних тварин, лікувальних рослин та інших форм здатних захистити людей від загроз. Тому подібне *право* слід визначити як *символічне, як прояв заступництва сильних тварин, рослин та інших предметів у формі образів як певних знаків, символів. У зв'язку з цим ми маємо усі підстави вважати що саме з цих часів формується поняття «оберігів», «дідухів» та інших форм захисту народів які проживали на території сучасної України.*

Третій етап розвитку протосоціуму характеризується розбудовою житлових приміщень на поверхні і створенні упорядкованих поселень у яких виділяються центральні та периферійні зони, будівлі з підвищеним рівнем комфорту у вигляді комунальних споруд і комунікацій, підсобних приміщень, захисних споруд. На завершальних етапах протосоціуму спостерігається

формування системи малих, середніх, великих і навіть гігантських поселень у вигляді міст – держав. Деякі з них мали протяжність на десятки, сотні і навіть тисячу кілометрів. Принципово новий спосіб життя призвів до якісної зміни як правоустановчих, так і регулятивних засобів взаємодії між суб'єктами соціального буття. Властивий тим часам фетишистський світогляд сприяє формуванню міфологізованої за своєю суттю системи пізнання яка надає праву форму примусово спрямованого впливу як на характер діяльності, так і на оцінку ролі суб'єкта у тому або іншому соціальному середовищі. У певному сенсі подібний тип права носить силовий характер, але соціальна природа цієї сили має харизматичну природу. На цьому етапі фетишистське за походженням право спирається на примусові дії зміст яких визначається багато в чому штучно створюваним, міфологізованим поклонінням перед утаємниченими предметами як чимось невідомим, а тому страшним і загрозливим. Отже примусове право можна охарактеризувати і як свого роду «чудодійне», однак при цьому його соціальна природа неодмінно має проявитись у силі впливу на об'єкти правовідносин. Нерідко примусове право спиралось на особу обожнюваного царя, якого за часів Мікенської культури (XIV – XII в. до н. е.) називали «апах», а надане йому абсолютне право «анакс». Отже в узагальненому вигляді генеза розвитку права за часів протосоціуму може бути представлена у наступному вигляді:

Генеза розвитку права за часів протосоціуму

Таблиця 1

Образ життя	Типи світогляду	Тип права
Печерний	Анемічний	Анімальне
Підвальный	Тотемічний	Символічне

Поверховий	Фетишистський	Примусове
------------	---------------	-----------

Формування права за часів античності включає становлення і розвиток суспільства у період з VIII в. до н. е. до III в н. е. і знаменується переходом від *натурально – суб’єктивованих* до *соціально організованих* механізмів регулювання нормативно – правових відносин. На початкових етапах античності домінуючими формами організації міжсуб’єктних відносин виступають кровно родинні зв’язки між членами соціальних спільнот які поступово приходять на зміну домінувавшим за часів протосоціуму харизматично – фізіологічним критеріям. На зміну динамічно - ситуативним зв’язкам між членами первинних племен приходять значно більш усталені норми і цінності доволі складно організованих родів як таких спільнот, діяльність яких регулюється принципово новою системою соціальних механізмів та критеріїв. Мова йде перш за все у переростання міфічного світогляду у систему натурфілософську, першочерговими завданнями якої стають вирішення проблем стабілізації, диференціації та упорядкування відносин між якісно різними і одночасно дуже важливими таким сферами життя, як військова справа, землеробство, скотарство, господарство, культура та влада. Отже на перших етапах розвитку античності *право носить характер звичаєвого як такої системи норм регулювання відносин між базовими сферами життєдіяльності суспільства, яка визначається натурфілософськими світоглядними орієнтаціями.* Саме завдяки звичаєвому праву формується поняття *предмету права* як взаємо узгодженим областям, формам та засобам його впливу, а також системі базових норм регулювання міжсуб’єктних відносин. Поряд з

поняттями «норми», «власності», «влади» саме право визначає такі критерії регуляції правовідносин як «підстава», «обставина», «умова» та «причина» як власне «праведної», так і «протиправної» спочатку поведінки, а згодом і дії взагалі. Тим самим *саме звичаєве право поступово переводить право з біхевіористичного до соціально орієнтованого засобу регуляції нормативно – правових відносин.*

Наступний рівень розвитку правовідносин часів античності характеризується надшвидкими темпами становлення міст – держав (полісів), які надають раніше існуювавшим поселенням якісно нового як нормативно – правового, так і, власне, соціально – економічного та соціокультурного розвитку. Завдяки надзвичайному розвитку *софістики і риторики* право стає письмово вираженим і тим самим усебічно сприяє подальшому удосконаленню процесів комуналізації суспільних відносин на шляху взаємодії між базовими сферами життєдіяльності суспільства. На даному етапі формується *принцип змагальності права як високому мистецтві красномовного відстоювання норм, цінностей та ідеалів при аналізі наслідків тих або інших дій. Право* виступає як *базова умова реалізації владних та управлінських функцій кращими представниками суспільних еліт.* Таким чином на другому етапі розвитку комунального по суті типа суспільних відносин право набуває рис *риторичного*, природа якого обумовлюється особливостями антропоморфного світогляду.

Завершальний етап античності пов'язаний з розвитком первинного громадянського суспільства, на якому право набуває аристократичного характеру і обумовлюється особливостями формування та прояву космоцентричних світоглядних орієнтацій. З бумажно фіксованих норм право поступово переводиться у розряд безособових, абсолютних, космологічних за природою законів

(nomos), базові елементи яких відображають гармонійні зв'язки між рівними і в силу цього рівноцінними елементами буття. Що ж стосуються правової природи влади, то її носіями мають бути ті, хто *за походженням* має більше прав на те, щоб представляти та відстоювати права інших. У зв'язку з цим К.К.Жоль справедливо наголошує: «Законность (dike) греки понимали как *меру справедливости*, как *правильный порядок* жизни в обществе, как *гармоничное сочетание разных социальных элементов в едином целом*, каковым должен быть полис. Именно полис представляет собой согласованное целое, находящееся в состоянии гармонии только в том случае, если каждый из его элементов занимает подобающее ему место в жизни города – государства и приобретает ту долю власти, которую заслуживает. В полисе нет места абстрактному равенству всех, ибо дурной человек не может быть равен хорошему, наилучший гражданин должен обладать наивысшими правами по сравнению с худшими гражданами, не соблюдающими писанные законы»¹. Отже на завершальному етапі античності право набуває аристократичного характеру, збагачується принципами відкритості, гласності і тим самим сприяє формуванню первинного громадянського суспільства побудованого на диференціації прав які мали б відповідати принципам світового порядку та гармонії. В узагальненому ж вигляді генеза розвитку права у античний період може бути представлена у Таблиці №2.

Генеза розвитку права у античний період

Таблиця 2

Образ життя	Типи світогляду	Тип права
Родоплемінний	Натурфілософський	Звичаєве

Комунальний	Антропоморфний	Риторичне
Громадський	Космоцентричний	Аристократичне

Беззаперечне домінування у середні віки теократичних світоглядних орієнтацій принципово змінює як образ життя громадян, так і нормативно – правові основи життєдіяльності суспільства. Так, спрямоване на розбудову феодальних відносин суспільство доволі жорстко детермінувало діяльність громадян беззаперечним дотриманням релігійних за своєю суттю обрядів, традицій, звичаїв та канонів. Багаточисленні церкви та монастирі тих часів концентрують у своєму лоні не тільки виховну, освітню та просвітницьку, а й нормативно – правову діяльність, надаючи тим самим органам влади інституціонального характеру. Лише спираючись на право як систему влада набуває можливостей впливу на усі без винятку складові життєдіяльності суспільства. Тим самим релігія переводить право із розряду абстрактно – теоретичного засобу регулювання суспільних відносин в систему інституціонально закріплених догм впливу на процеси розвитку суспільства. Спираючись на схоластичні вчення отців церкви та ортодоксальні релігійні догми, органи влади використовують право як інструмент канонізації власних інтересів та засіб примусу до дій спрямованих на розбудову феодальних відносин.

Набуваючи усе більш культового характеру повсякденний образ життя визначається логікою інтенсивного витіснення властивих античності принципів рабовласництва новою політикою посилення влади з боку духовенства, військових та заможних землевласників. Тим самим нова феодальна політика надає праву роль засобу активного проведення у життя інтересів влади у особі духовенства, військових та заможних землевласників. Таким чином право усе

яскравіше набуває рис *кратологічного*, сутність якого полягає в *узаконенні культових ознак релігійних за змістом і політичних за характером процесів*.

Усебічний правовий захист інтересів панівних феодальних владних структур стимулював надзвичайно інтенсивний розвиток романського, готичного стилів мистецтва, які у свою чергу підігрівали у них почуття виключності, самотності, надзвичайності та унікальності уявлень як про власну природу, так і про бажання надати цій природі рис всеєдності та космологізму. Власну вишуканість та елегантність вони усебічно підкреслювали високим рівнем освіченості, культури, використанням коштовних медальйонів, каблучок, орденів, медалей та інших вишуканих прикрас. Кажучи інакше, на місце пантеїстично налаштованій античній системі права як загального для всесвіту морального закону середньовіччя прагне поставити право яке надається абсолютною та непідвладною людям волею Бога у християнстві, Аллаха у ісламі, Будди в індуїзмі або Дао у даосизмі. Отже завершальний етап середньовіччя характеризується розвитком *патріархального права як системи захисту інтересів панівних владних структур шляхом « наданою волею бога» права на вічне, абсолютне та непохитне панування*. В узагальненому вигляді генеза розвитку права за часів середньовіччя наведена нами у Таблиці №3.

Генеза розвитку права за часів середньовіччя

Таблиця 3

Образ життя	Типи світогляду	Тип права
Унормований	Теократичний	Догматичне
Культовий	Політичний	Кратологічне

Вишуканий	Ідейний	Патріархальне
-----------	---------	---------------

Обумовлена формуванням умов світського життя на протязі ХІУ – ХУІ століть головним чином на теренах Європи епоха Відродження та Нових часів сприяла формуванню якісно нових типів правових систем до яких слід віднести, перш за все, *лібертарну, адміністративну та конституційну* правові системи. До головних передумов формування нових правових систем слід віднести саму *римську курію, гуманізм, реформаторство, утопічний соціалізм та державне управління*. Так, серед провідних діячів римської курії панував дух свободи, гуманістичного критицизму лицемірства святош, порочного образу життя кліру і усебічно підтримувався духовний оптимізм у вигляді анекдотів та інших форм усної творчості. Гуманістична публіцистика Італії також спрямовується на відстоювання прав і самоцінності людини у протидії впливу церкви, у оптимістичній вірі у майбутнє. На відміну від середньовічних глосаторів, - діяльність яких зводилась до практичного впровадження юридичних догм попередників, - екзегезаⁱⁱ гуманістів розглядає право як систему духовних норм сформованих самим життям і даних людям у формі спеціальних понять. Найбільш повно зміст нормативно - правових понять розкривали людям широковідомі у ті часи письменники такі як Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка та Лоренцо Валла. Так, Данте Аліг'єрі (1265 – 1321) у широковідомій „Божественній комедії” акцентує увагу на природній сутності людини, гармонізує взаємодію розуму і віри. Франческо Петрарка (1304 – 1374) автор „Книги пісень”, „Про презирство до світу” вподіб до Данте наголошує, що життя дається лише один раз, людина має бути вільною, розвиненою і фізично, і духовно, прагнути до земного

щастя, має зберігати гармонію зовнішніх рис та внутрішнього світу. Лоренцо Валла (1507 – 1577) у трактаті „Константанів дар” (1540р.) розкриває протиправний характер сфабрикованого у папській канцелярії документу, який ніби – то надає римським папам право впливати на процеси світського життя. За розкриття цього злочину організатори Тридентського собору (1545 – 1563) включили роботу Л. Валли до «Індексу заборонених книг». Незважаючи на це Л.Валла продовжував висміювати церковні авторитети, критикувати схоластику за штучність, претензійність, наголошувати на самоцінності людського буття, на рівності чоловіків і жінок, на провідній ролі матеріальних та моральних заохочень.

Метою реформаторства виступав процес демократизації відносин між Церквою та віруючими. Відірваність католицької церкви від народу, надмірний конформізм її вчень загострював кризу феодалізму і зароджував як народні, так і бюргерське течії протидії. Народну реформацію представляли Томас Мюнцер, диггери та анабаптисти. Лідерами бюргерського руху виступали Мартін Лютер, У.Цвінглі, Ж.Кальвін. Так, засновник Реформації доктор богослів'я Мартін Лютер (1483 – 1546) запропонував 95 тез як основи ідеологічної боротьби проти католицизму. Суть цих тез зводила норми права до вимог спрощення обрядів, відділення віри від політики, підвищення ролі світської влади та освіти, позбавлення духовенства привілеїв. Справу М.Лютера продовжив Жан Кальвін (1509 – 1564), згідно вчень якого центральною для протестантів є ідея приреченості людей до благих дій, які дають надію кожному на спасіння. Народну течію Реформації очолював священник Томас Мюнцер (1490 – 1525), який наголошував на необхідності реформування не тільки церкви, а й суспільства з метою розбудови

суспільства загальної справедливості як свого роду „Божого царства”. Головну причину усіх бід він вбачав у класовій нерівності, основу якої складає приватна власність. Підкорення приватних інтересів загальним цілям повинно складати основу нового типу права, виробництва та суспільних відносин, коли влада і власність повинні належати „ремісникам і плугатарям”.

Засновники утопічного соціалізму лорд – канцлер Великої Британії Томас Мор (1478 – 1535) і Томмазо Кампанелла (1568 – 1639) наголошували, що право має будуватись на принципах 1)відсутності приватної власності, 2)участі усіх громадян у суспільно – корисній праці, 3)праці як загальнообов’язковому явищі, 4)рівномірному розподілі продуктів праці,5) нормованої тривалості робочого дня,6) наданні можливості займатися наукою, 7)формуванні „трудової сім’ї” як клітини суспільства, 8)обранні посадових осіб, 9)рівних прав чоловіків і жінок, 10)свободи віри у обраного бога.

Розвиток нормативно – правових засад державного управління відбувався у лоні політично орієнтованих теорій, спрямованих на пізнання форм і методів впливу на процеси життєдіяльності реально існуючих держав. Одним з засновників цього напрямку був відомий флорентійський (Італія) політичний діяч, філософ і письменник Нікколо Макіавеллі (1469 – 1527). Сутність головних положень його системи засобів регулювання нормативно – правових відносин між людиною, державою та владою зводилась до тверджень про те, що:

- 1)від народження людина є злою,
- 2)рушійною силою людини є егоїзм і прагнення до власної користі,
- 3)якщо кожен буде прагнути лише до задоволення особистих інтересів, сумісне існування буде неможливим,

4) держава є такою організацією, яка має долати егоїзм та низькі прагнення людей,

5) для подолання низької природи підлеглих керівник держави має застосовувати спеціальні прийоми і методи,

6) правитель має лише виглядати щедрим та благородним, а насправді не забувати, що ці якості дають протилежний результат, коли позбавлені високих рис духовності підлеглі його зрадять, повалять, а казенні гроші промотають,

7) правитель не повинен зазіхати на майно і особисте життя підлеглих,

8) у боротьбі за звільнення країни від загарбників, за її незалежність припустимі будь – які засоби, у тому числі й підступні та аморальні.

Отже епоха Відродження на зміну натуралістичним і гедоністичним критеріям попередніх епох поступово висуває таку особистість, яка здатна робити власний вибір з метою задоволення як особистих інтересів, так і з урахуванням інтересів інших осіб. Побудоване, таким чином, на критеріях морального індивідуалізму право усебічно сприяє формуванню людини нового типу – людини підприємливої, людини активної, ділової як основи формуванню принципово нової верстви населення – буржуазії. Таким чином лібертарне за своєю сутністю право усе більш інтенсивно спрямовується на захист інтересів буржуазії внаслідок чого стає здатним вирішувати як проблеми регламентаційного характеру, так і завдання пов'язані з регулюванням правовідносин, застосування засобів реалізації розпорядницьких, організаційних та контрольних функцій. Завдяки виконанню цього нового і доволі широкого спектру

нормативно – правових дій система прав інституалізується і стає самостійною сферою адміністративного права.

За Нових часів бурний розвиток науки прискорює як темпи виробництва, розподілу, споживання, обміну, контролю, так і формування класу буржуазії та нових дворян що призводить до загострення протиріч між „верхами” та „низами” і потребує принципово нових форм нормативно – правової регуляції стосунків між різними прошарками і верствами населення. Так, підрив духовної диктатури церкви обумовлювався поширенням революційних рухів під прапором протестантизму. Наприклад, завершальна перемога протестантизму над католицизмом супроводжувалась досягненням внутрішньої автономії Англійської Церкви і її незалежності від Папи Римського. До головних передумов формування конституційного права слід віднести раціоналістичні напрямки пізнання та емпіричну філософію. Так, завдяки роботам І.Канта, Р.Декарта, Б.Спінози, Лейбніца право розкривається як система раціональних за природою і розумових за механізмами засобів регулювання відносин між людиною, природою і суспільством. Поняття доказовості, точності і надійності правових фактів здобуває методичне оформлення у індуктивних та дедуктивних логічних схемах правознавства. Вагомий внесок у формування емпіричного напрямку пізнання у Англії Нових часів зробили праці Ф.Бекона, Т.Гоббса, Дж. Локка. Так, видатний англійський філософ і політичний діяч Френсіс Бекон (1561 – 1626) попереджав дослідників, що на шляху до пізнання правової істини їм загрожують чотири типи „ідолів” (хибних образів) - **1)роду** (судження про зовнішнє по аналогії з власним), **2)печери** (наслідки симпатій чи антипатій), **3)площі** (різні значення і сенс) та **4)театру** (дії за сценарієм хибних теорій). Отже на

шляху до пізнання сутності правових фактів на його думку необхідно 1) визначити дійсне існування явища, 2) впевнитись у його відповідності очікуванням, 3) порівняти з іншими, 4) позбавитись зайвих ознак, 5) розкрити істинну природу. Учень Ф. Бекона і послідовник закладених ним традицій видатний англійський філософ Томас Гоббс (1588 – 1679) рішуче виступав проти безплідної схоластики, ставив за мету пізнання отримання відчутних практичних результатів, а основу створення держави вбачав у проголошенні „суспільного договору”. Збагачення нормативно – правових понять соціально орієнтованими чинниками сприяє переведенню системи права із розряду примусово – рецептурного за змістом і адміністративного за формою до системи концептуально узгоджених засобів регулювання владних відносин у межах суб’єкт – об’єктних зв’язків між людиною, соціальними спільнотами та державою. Тим самим конституційне право суттєво розширює предметну область правових відносин і переносить їх із розряду натуралістично – прагматичних у сферу причинно – наслідкових. Таким чином конституційне право у епоху Відродження і Нових часів являє собою систему засобів спрямованих на розмежування та закріплення політико – правових засад реалізації суспільних відносин над основами релігійної моралі. Одним з прикладів конституційного права тих часів виступає перша Конституція України Гетьмана Пилипа Орлика 1710 року. В найбільш узагальненому вигляді генеза розвитку права у епоху Відродження та Нових часів надана нами у Таблиці №4.

Генеза розвитку права у епоху Відродження та за Нових часів

Таблиця 4

Образ життя	Типи світогляду	Тип права
Світський	Раціоналістичний	Лібертарне
Комфортний	Бюрократичний	Адміністративне
Конформний	Технократичний	Конституційне

Формуванню сучасної судово – правової системи передують ряд надзвичайно важливих для розвитку суспільства рухів, вчень та теорій які на протязі ХУІІІ – ХХ століть забезпечили перехід до якісно нових форм правовідносин між людиною, державою і суспільством. До головних з них належать рух просвітництва, німецька класична філософія, теорії марксизму, позитивізму, екзистенціалізму, волюнтаризму, соціалізму та гуманоцентризму. Започатковані англійськими (Дж. Толанд, А.Коллінз, Дж. Прістлі, Е.Е.Купер, Ф.Хатчесон, Б.Мандевіль) і французькими (Вольтер, Монтеск'є, Руссо, Кондільяк) просвітниками ідеї склали дійстичні, атеїстичні та соціально – утопічні основи сучасного правознавства. Так, послідовно відстоюючи «право мислити вільно як невід'ємне право кожної людини» Антоні Коллінз сприяв розвитку суспільної правосвідомості. Джозеф Прістлі вводить поняття «громадянської свободи як права на дію у відповідності до закону», обґрунтовує ідею суверенітету і відстоює права народу на подолання деспотизму. Так, видатний французський публіцист Вольтер ідеалом держави вважав монархію а сутність розвитку вбачав у реалізації ідеї «просвітницького абсолютизму», коли розумний государ мав би піклуватись за власний народ і реалізувати його права на життя, працю, освіту та свободу.

Відомий французський філософ Шарль Луї Монтеск'є прогрес суспільства вбачав у створенні держав на основі «громадської угоди», яка будується на засадах публічної влади і визнає права громадян і обов'язки правителів. Виступаючи за верховенство закону, Монтеск'є вперше запропонував поділяти владу на законодавчу, виконавчу та судову з метою більш ефективного її функціонування. Жан Жак Руссо відстоював ідею „культу світової волі” як такого підґрунтя нової релігії громади, яке надає людям право повстати проти гноблення та несправедливості влади. Рівні права мали забезпечити народу можливість участі народу зібраннях, сходах громад які мали впливати на діяльність парламенту. Закладені тим самим підвалини місцевого самоврядування мали сприяти розвитку державного управління. Руссо запропонував принципово нову систему виховання дітей. З метою формування громадян нового типу суспільство мало ізолювати дітей від впливу вулиці і виховувати їх на принципах наукового пізнання, особистої свободи, взаємоповаги, оволодіння професіями і недопустимості релігійної, правової та моральної деспотії.

Атеїстичний (матеріалістичний) напрямок філософського Просвітництва склали роботи Мельє, Ламетрі, Дідро, Гельвеція та Голбаха. Так, Жан Мельє в якості ідеального розглядав таке суспільство, яке б створювалось на основі союзів братських громад, члени яких мали б бути рівними між собою за умовами житла, за умовами праці, за доходом та рівними можливостями задоволення вітальних потреб. Деякі дослідники небезпідставно називають Жана Мельє „першим комуністом”.

Основу вчень французьких соціалістів – утопістів склали роботи Маблі, Мореллі, Бабефа, Оуена, Сен – Сімона. Автори критикували уклад життя та політичний устрій держави, формували підходи до

розбудови суспільства нового типу, відстоювали соціальні права людей, принципи соціальної справедливості та моралі.

Так, брат Кондільяка відомий французький філософ - публіцист Габріель Маблі розглядав людину як єство суспільне, яке повинно мати рівні права. Люди не повинні поділятися на класи і мають бути забезпеченими правом брати участь в управлінні і справедливому розподілі благ. Треба зауважити, що сам Маблі мало вірив у реальність здійснення власних мрій.

Франсуа Бабеф (псевдонім Гракх Бабеф) вважається першим теоретиком і практиком комунізму. Причини поневірянь народу вбачав у недосконалої філософських теорій, приватній власності та розподілі людей на класи. Вважав, що комуністичне суспільство, у якому нема класів, приватної власності, земля належить тим, хто її обробляє, де існує політична і економічна рівність і держава гарантує справедливий розподіл результатів праці можливо створити лише шляхом насильницької революції. Виступав за жорсткий революційний порядок. Спроби здійснити ідеї на практиці закінчились стратою Бабефа та його товаришів. Створені ними програма і маніфести діяльності „Зговору у ім'я рівності” були застосовані у розвитку революційних рухів ХІХ – ХХ століть.

На переконання Клода Сен – Сімона суспільство повинно розвиватись згідно плану і гарантувати права людей на життя, працю, житло та освіту. Керувати таким суспільством має буржуазія (як кращі представники індустріального класу), хоча з часом пролетаріат набуде рівних прав з буржуазією. Будучи оптимістом сповідував еволюційні шляхи розвитку та мирні засоби боротьби, серед яких провідну роль має відігравати нова релігія, побудована за принципом :”Людина людині – брат”.

Франсуа Фур'є наголошував на брехливості і підступності буржуазної моралі, а ідеальне суспільство - „суспільство гармонії” - вважав можливим за умов дотримання загальної трудової повинності, справедливості розподілу, високорозвиненої економіки, поваги до Богу та любові до ближніх.

Роберт Оуен завдав нищівної критики буржуазному устрою суспільства з властивими йому поляризацією населення, загострення суперечностей між багатими і бідними. Керована ним фабрика у Нью – Ленарку на протязі 30 років продемонструвала кращі зразки практичної реалізації системи трудового права у вирішенні конкретних проблем організації та стимулювання праці, захисту прав і свобод працівників та членів їх сімей. Започатковані підходи знайшли продовження у створених комуністичних колоніях на терені США, Англії, Ізраїлю.

Німецька класична філософія збагатила „золотий фонд” світової культури видатними іменами Канта, Фіхте, Гегеля, Маркса, Енгельса, Шопенгауера, Ніцше які, по суті, кардинально змінили вихідні парадигми з протиставлення людини природі до визнання людини як головної мети і сенсу пізнавальної діяльності. Так, у широковідомому морально – етичному вченні про „категоричний імператив” Кант підкреслював дві головні умови, згідно яких: 1)кожна людина має ставитись до інших так, як бажала б щоб інші ставились до неї, 2)людина має розглядатись як мета, а не засіб її досягнення. Розглядаючи людину як самий головний предмет у світі, Кант розуміє самосвідомість як вищий критерій перетворення індивіда у особистість. Звертаючи увагу на загрозу людського егоїзму, Кант розглядає принципи демократизації управління соціальними процесами, актуальність яких не втрачена і сьогодні.

Виводячи юридичні закони з моралі, Кант проголошував рівність людей перед законом, подолання юридичних привілеїв, відстоював ідеї народного суверенітету, гарантом якого бачив монарха, здатного забезпечити права людей на свободу висловлювань. Сповідуючи ідею вічного мира, цей ідеал він розглядав у якості вищої мети, яку треба досягати.

Йоган Готліб Фіхте обґрунтовує тезу про перевагу інтересів народу над державою, де центральним поняттям у вченні про етику, право та державу виступає свобода, природа якої розкривається у відповідності до позиції Спінози, згідно якого свобода є усвідомлюваною необхідністю.

Особливого розвитку у німецькій філософії набуває започаткований Гегелем *лібертарний* (від лат. Libertas – свобода) підхід, згідно якого всесвітня історія виступає як такий процес, що розкриває *право як прогрес в усвідомленні свободи* та її об'єктивації у політико – правових формах та інститутах.ⁱⁱⁱ Теоретична конструкція гегелівського розуміння права будується як «конструкція розумної дійсності». Державу він розуміє як «моральний універсум», а задачу пізнання вбачає у тому, щоб зрозуміти, чим же по суті є розум: «Що розумно, то є дійсним; що є дійсним, то є розумно».^{iv}

Разом з тим запропонований Гегелем поділ історії на три ери – східної, антично – середньовічної та *германської як вищої форми усвідомлення свободи* багато в чому нагадує соціальні утопії з присмаком великодержавного шовінізму. Ставлячи державні інтереси вище особистих, Гегель *виправдовує можливість жертви меншою кількістю людей заради більшості*, вважає *багатство і бідність природним та невідворотнім явищем, конфлікт розглядає як умову соціального прогресу а війну розуміє як засіб очищення нації*.

Подібні підходи є неприкритою формою нормативно – правового захисту деспотичних режимів що сповідують расистські, шовіністичні та інші аморальні цінності та протиправні ідеали.

Об’єктивними передумовами формування нової ідеології марксизму виступали інтенсивний розвиток капіталізму, формування класу пролетаріату як самостійної політичної сили, загострення протиріч між буржуазією і пролетаріатом в силу зростання безробіття, злиднів і розшарування населення, а також формування надійних теоретичних джерел представлених німецькою класичною філософією, англійською політичною економікою (Рікардо, Сміт, вчення про вартість...), утопічним соціалізмом (Сен – Сімон, Фур’є, Оуен). Оскільки головними ідеологемами філософії марксизму виступали вчення про:

- всесвітньо історичну місію пролетаріату,
- диктатуру пролетаріату,
- соціалістичну революцію як головну форму суспільних перетворень,
- побудову безкласового комуністичного суспільства,

постільку практична реалізація *ідей соціалізму* розглядала *соціалістичний тип права* як таку юридичну систему, головними завданнями якої виступали вимоги до беззаперечного *правового захисту* :

- Форм заборони приватної власності на засоби виробництва,
- Посиленої охорони соціалістичних форм власності,
- Інтересів диктатури пролетаріату,
- Гарантій дотримання рівних прав і свобод громадян,

- Принципу законності діяльності державних осіб та суспільних організацій,
- Захисту соціалістичного ладу від загроз класових ворогів, преступних елементів та тунеядців.

Сімдесятишестирічний досвід (1917 – 1991) впровадження соціалістичного типу права на шляху розбудови СРСР показав, що:

1. Заборона приватної власності привела до фізичного і духовного знищення десятків мільйонів найбільш працелюбного і найбільш працездатного населення країни. Породжені протиправною колективізацією явища міграції, репресій, голодоморів та геноциду українського народу відомі усьому світу.
2. Деформація прав і свобод на різні види власності призвела у сфері матеріального виробництва до крадіжок, стягувань, луддитизму, корупції, безвідповідальності та інших проявів поправлення прав і свобод громадян.
3. Фактично відсутня рівноправність при оцінці соціалістичної (державної) та інших форм власності призвела до значних негативних правових, економічних, політичних та соціокультурних наслідків.
4. Закріплена в інституті права ідея диктатури пролетаріату призвела у кінцевому результаті до формування повноцінної системи тоталітаризму яка сприяла загибелі понад 120 млн. людей і призвела до краху партократичного строю.
5. Практичне ігнорування лише продекларованих і не захищених законами рівних прав і свобод призвело до формування стійкого феномену «подвійної моралі» з боку цілих отрядів, класів, прошарків і верств населення. Звичайною стала норма, згідно

якої народ жив за одними законами, а номенклатура – за іншими.

6. Неспроможність соціалістичної правової системи призвела до зрощення партійно – бюрократичної верхівки з корумпованою доступністю, сприяла розвитку соціальної апатії, та правового нігілізму.

Сучасна демократія західного типу є, по – суті, зворотнім боком соціалізму спочатку казарменого, а згодом і військового та партійно – номенклатурного як наступних етапів його розвитку. Тим самим відмічені раніше недоліки у зворотному вигляді властиві і сучасній демократичній системі права, яка виконує функції захисту інтересів головним чином кланово – олігархічних структур, а для населення виступає здебільше декларативною ширмою захисту інтересів громадян і на відміну від соціалістичного типу права акцентує зусилля на:

- Захисту інтересів приватної власності за рахунок державної.
- Монополізації влади крупного капіталу.
- Встановлення світового панування латентних олігархічних структур.
- Захисту комунікативних засобів маніпуляції суспільною свідомістю.
- Захисту агресивних політичних олігархічних режимів.
- Декларуванні (а не гарантуванні) рівних прав і свобод громадян.
- Ігноруванні принципів законності діяльності посадових осіб, політичних і громадських організацій.
- Бездіяльності у сфері захисту держави і громадян від надшвидких темпів штучного розповсюдження аморалізму,

девіацій та інших загроз екологічного, політичного, мілітарного, економічного та аномічного характеру.

Наведені вище базові тенденції дозволяють виділити три якісно відмінні складові у формуванні трудового, кримінального та громадянського права як самостійних етапів розвитку сучасної судово - правової системи. Так, трудове право виникає з розвитком капіталізму як форма регулювання трудових відносин між працею найманих працівників та роботодавцем і може бути віднесено до числа найбільш досліджених.^v Саме робітничий клас як нова політична сила став вимагати від держави справедливого розв'язання проблем трудових відносин що призвело до проголошення у кінці ХУІІІст. Французькою буржуазною революцією свободи праці як умови забезпечення свободи попиту і продажу робочої сили, коли права і обов'язки сторін стали визначатись «угодою сторін». Прийняті державами правові норми для регулювання трудових відносин одержали спочатку назву «фабричного законодавства», з плином часу «промислового законодавства», а у 20 –х роках ХХ століття Джорджем Шерлом було введено поняття «робітничого права», яке стало обіймати інтереси як промислових робітників, так і інтереси працівників розумової праці. Найбільш впевнено поняття «трудове право» входить у широкий обіг з утвердженням і розвитком радянської влади яка поширює його вплив на всі види трудової діяльності. Досить вдало термін «трудове право» розкриває процеси регулювання праці в сфері реальних витрат фізичної та розумової енергії під час виконання різноманітних трудових функцій як виробничого процесу спрямованого на досягнення поставленої мети. Тим самим норми сучасного трудового права здатні

ефективно регламентувати процеси тарифікації робіт і професій робітників, посадові обов'язки різних категорій службовців і кваліфікаційні вимоги, що до них пред'являються.

Інституалізація процесів правового захисту пануючих форм державного устрою від посягань окремих людей чи соціальних угруповань сприяє формуванню розгалуженої системи кримінального права як самостійної галузі юриспруденції. Спектр та мотивація можливих посягань на існуючий суспільний лад розглядаються кримінальними кодексами як міра суспільної небезпеки що має бути знешкоджена відповідними нормативно – правовими засобами. В той же час соціальна обумовленість злочинів поділяє кримінальну відповідальність на три відмінні за характером покарання групи: 1)злочини що посягають на права і свободи людини, 2)злочини проти власності і 3)злочини проти політичного устрою держави. Як свідчить практика, на реальні механізми дії кримінально – правових норм неабиякий вплив мають не тільки і не стільки самі по собі юридичні чинники, скільки фінансово - економічні, політичні, етнічні та соціокультурні складові. Безліч прикладів правової безкарності навіть за найтяжчі злочини перед окремими людьми, селами, містами, регіонами, континентами і планетою в цілому з боку як владних еліт, так і окремих суб'єктів державотворення свідчить про суттєві недоліки кримінально – правових норм починаючи з етапів їх обумовлення і формулювання, і закінчуючи засобами практичної реалізації. Тобто існуюча нині система кримінального права спрямована не стільки на захист прав і свобод особистості і соціальних спільнот, скільки на захист кланово – корпоративних інтересів правлячих еліт які за ширмою захисту інтересів держави

нерідко скривають дії спрямовані на протиправні форми збагачення як власного, так і членів своїх родин. Кажучи інакше, проголошений ще Кантом постулат і досі залишається поки що нездійсненою мрією, коли окрему людину, у тому числі дитину чи жінку ще нерідко не просто розглядають, а й безкарно практично використовують як річ, товар, робочу силу, предмет, засіб чи умову задоволення нерідко збочених та асоціальних потреб носіїв як правило кримінального капіталу. Наслідками вкрай незадовільного використання кримінального права виступають процеси демографічної, екологічної, моральної, валеологічної катастрофи та штучно створених економічних, політичних, етнічних та соціокультурних криз. В силу подібного стану речей завершальним етапом розвитку сучасної судово – правової системи усе більш реальними, вагомими і впливовими стають процеси формування громадянського права спрямованого на активний захист прав і свобод кожної окремо взятої людини, кожної соціальної спільноти, кожного селища, села, міста, регіону, держави і планети в цілому. Розвиток системи громадянського права як нового інституту регулювання правовідносин на рівні суб'єкт – суб'єктних, суб'єкт – об'єктних і об'єкт об'єктних відносин передбачає формування якісно більш досконалих рівнів правосвідомості як з боку окремих громадян, так і від представників усіх рівнів організації соціуму. Багато в чому цей процес вже можна вважати розпочатим усіма попередніми етапами розвитку суспільства, кожен з яких спрямовував право на захист інтересів громадян яке за природою і соціальним призначенням усе більш рельєфно носило гуманістичний характер. У цьому сенсі завершальний етап розвитку сучасної судово – правової системи

можна назвати процесом гуманізації нормативно – правових відносин. Саме гуманістична природа надає громадянському праву роль такого регулятора суспільних відносин, завдяки якому правові цінності, норми, та засоби на практиці здатні спрямувати розмиті і позбавлені моральних важелів рушійні сили на добродійні і високодуховні вчинки. Практичний розвиток громадянського права потребує кардинального удосконалення діючої системи законів, принципів і механізмів регулювання правовідносин на усіх без виключення рівнях організації суспільства. До числа першочергових заходів на цьому шляху мають бути віднесені дій спрямовані на розробку такої системи принципів регулювання нормативно – правових відносин, які б включали принципи невідворотності покарань, преюдиціальності, розмежування влад і владних повноважень. Не менш важливою є, на нашу думку, розробка цілісної системи окремих, спеціальних, загальних і глобальних законів як пізнання, так і регулювання нормативно – правових відносин. Саме за цих умов нині діюча судово – правова система має скласти передумови до переходу на якісно більш досконалу ступінь регулювання нормативно – правових відносин. Що ж стосується загальних уявлень про закономірності розвитку сучасної судово – правової системи, то вони можуть бути надані нами у наведеній нижче Таблиці № 5.

Гене́за розвитку сучасної судово – правової системи

Таблиця 5

Образ життя	Типи світогляду	Тип права
Санкціонований	Демократичний	Трудове
Регламентований	Кібернетичний	Кримінальне

Хаотичний	Плюралістичний	Громадянське
-----------	----------------	--------------

Висновок.

Теоретична суперечливість і концептуальна невизначеність сучасної системи права дає підстави провідним фахівцям України та світу розглядати її як перехідну, а шляхи подальшого розвитку пов'язувати з удосконаленням аксіологічних, фактологічних, герменевтичних, аналітичних та інших важливих, але здебільше допоміжних і другорядних складових. На наш погляд, головними умовами переходу до якісно нової системи регулювання нормативно – правових відносин виступають процеси формування принципово більш масштабних світоглядних орієнтацій які будуть здатні перевести механізми регулювання відносин між людиною, державою і суспільством на рівень завдань освоєння спочатку найближчого, а згодом і більш віддаленого космічного простору. Підтверджений у попередньому столітті принцип антропності всесвіту має принципово розширити правовий простір, надавши суб'єктам соціального буття реальні можливості вирішення актуальних проблем життєдіяльності шляхом розробки і практичного використання повномасштабних кодексів і норм наддержавного, континентального, планетарного, космічного, а згодом і міжгалактичного права. Надшвидкі темпи євроінтеграції та глобалізації суспільства з надзвичайною силою ставлять проблеми збереження самої планети, забезпечення належного рівня та якості життя для усього населення, а не тільки для одного «золотого мільярду». Ці та безліч інших актуальних завдань розвитку людства практично можуть бути вирішені лише за умов формування транзитивних світоглядних орієнтацій, які здатні забезпечити гідні людей умови життя за рахунок гармонізації відносин між кожною окремою людиною, державою, суспільством і

всесвітом. Змістовно ці завдання може вирішити лише гуманістичне за сутністю право як таке, що єдино спроможне забезпечити процеси формування, розвитку та практичного використання фізичного, інтелектуального і духовного потенціалу суб'єктів соціального буття в умовах освоєння всесвіту.

Зрозуміло, що сам процес гармонізації відносин між людиною, державою, суспільством і всесвітом є надзвичайно складно структурованим і передбачає декілька етапів практичної реалізації. Одним з перших етапів на цьому шляху має стати нормативно – правове забезпечення процесів транскультурації розвитку суспільства, який означає взаємозбагачення етносів на основі прогресивного розвитку кожного з них. Подібні процеси для України мають означати такий розвиток правосвідомості, правозастосовчих, нормотворчих та контрольних засобів які б забезпечили належні умови для усебічного розвитку титульної нації на тлі прогресивного розвитку інших етносів українського народу. Подібні критерії регуляції нормативно правових відносин повинні стати нормою і для інших держав Європи і світу.

Наївно було б сподіватись на активізацію взаємодії людини зі світом без кардинального розвитку нових і нетрадиційних нормативно – правових засобів регуляції пізнавальної, виробничої, виховної, освітньої та соціокультурної діяльності. Провідну роль на цьому шляху мають відіграти творчі засоби діяльності до яких перш за все слід віднести евристичні, ігрові, логічні, діалектичні, герменевтичні, синергетичні, когнітологічні та універсологічні методи пізнавальної діяльності. У найближчі десятиліття право може і зобов'язане відіграти визначальну роль не тільки у подоланні соціальної несправедливості, злиднів, розгулу корупції, пандемій та десятків дуже небезпечних фізичних, психічних і духовних хвороб, а й у

здобутті нових цінностей та ідеалів індивідуального та суспільного розвитку. У загальному вигляді генеза розвитку нормативно – правових засобів регулювання суспільних відносин у майбутньому може бути представлена у Таблиці №6.

Генеза розвитку права у майбутньому

Таблиця 6

Образ життя	Типи світогляду	Тип права
Інтегративний	Транзитивний	Гуманістичне
Квантифікований	Космологічний	Креатологічне
Умотивований	Гуманоцентричний	Універсологічне

Використана література

- ⁱ Жоль К.К. Философия и социология права: Учеб. Пособие. – К.: Юринком Интер, 2000. – С. 22.
- ⁱⁱ Екзегеза (д. гр. exegesis) - тлумачення
- ⁱⁱⁱ Гегель. Философия истории. – М.- Л., 1935. – С.98, 99, 112.
- ^{iv} Гегель. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С.53.
- ^v Трудове право України: Академічний курс: Підруч. Для студ. Юрид. спец. вищ. навч. Зал./ П.Д. Пилипенко, В.Я. Буряк, З.Я. Козак та ін. ; За ред. П.Д. Пилипенка. – 2-е вид., перероб. І доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 544с.; Лушников А.М., Лушникова М.В. Курс трудового права: Учебник: В 2 т. Т.1. Сущность трудового права в системе прав человека. Общая часть. – 2-е изд., перераб. И доп. – М.: Статут, 2009. – 879с.

REFERENCES

- Zhol K.K. Fylosofyya and sociology of law: Textbook. Posobye. - K: Yuryнком Inter, 2000. - С. .. 22.
- Exegesis (d.hr. exegesis) - interpretation
- Hehel. Fylosofyya history. - M.- L., 1935. - S.98, 99, 112.
- Hegel. Philosophy of law. - Moscow: Thought, 1990. - p.53.
- Employment Ukraine: Academic course: textbook. For stud. Yuryd.spets.vysch. teach. Hall. / P.D.Pylypenko, V.Ya.Buryak, Z.Ya.Kozak and others. ; For red..P.D.Pylypenka. - 2nd ed. , Revised. And add. - K. Publishing House "John Jure", 2006. - 544p. ; Lushnikova AM, MV Lushnikova The course of labor law: Tutorial: In 2 t.T.1. The essence of labor law in the system of human rights. General part. - 2nd ed., Rev. And add. - Moscow: Charter, 2009. - 879s.